

ÇOCUK VE ERGENLERDE ŞİDDET VE SALDIRGANLIĞI ÖNLEME PROGRAMININ ERGENLERİN SALDIRGANLIK DÜZEYİNİ AZALTMADAKİ ETKİSİ*

Seda DONAT BACI**
Şüheda ÖZBEN***

ÖZET

Bu deneysel çalışmada, çocuk ve ergenlerde şiddet ve saldırganlığı önleme programının ergenlerde saldırgan davranışları azaltmadaki etkisini araştırmak amaçlanmıştır. Çalışma, Edirne Merkez ilçesinde resmi iki ilköğretim okulunda öğrenim gören 8.sınıf öğrencileri ile yürütülmüştür. Ölçümler için Saldırganlık Ölçeği (Can, 2002) kullanılmıştır. Ölçek 34 madde içermektedir. Bu çalışmada, ön test-son test kontrol gruplu deneysel desen kullanılmıştır. Tarama çalışmasının sonunda, saldırganlık ölçeğinden yüksek puan alan toplam 40 öğrenciden 2 deney ve 2 kontrol grubu oluşturulmuştur. Çocuk ve ergenlerde şiddet ve saldırganlığı önleme programı, deney grubuna haftada bir, 75 dakika ve 12 hafta süreyle uygulanmıştır. Kontrol grubu ile herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Ölçek deney ve kontrol gruplarına ön test olarak verilmiştir. Son test uygulamanın bitiminden sonra alınmıştır. Veriler tekrarlayan ölçümler için Varyans Analizi ve Tukey Testi ile çözümlenmiştir. Analizler, deney gruplarındaki öğrencilerin saldırganlık toplam puan ortalamalarının, fiziksel ve sözel saldırganlık puan ortalamalarının kontrol gruplarına göre anlamlı düzeyde azaldığını göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: Şiddet, Saldırganlık, Ergen

THE EFFECT OF VIOLENCE AND AGGRESSION IN CHILDREN AND ADOLESCENT PREVENTION PROGRAMME ON DECREASING ADOLESCENT AGGRESSION

ABSTRACT

The purpose of this experimental study was to examine the effectiveness of the prevention programme of violence and aggression on children and adolescents decreasing aggression levels of adolescents. Participants in this study attended 8th grade students of two primary school in Edirne. Dependent variable was measured with the Aggression Scale. The Scale comprised 34 items. The study was pretest-posttest with control group experimental design. There were 2 experimental and 2 control groups with 40 students got high aggression scores from the aggression scale. For 12 weeks, one session per week, 75 minutes, prevention program was applied to

* Bu çalışma Yrd.Doç. Dr. Şüheda ÖZBEN danışmanlığında Seda DONAT BACI'nın Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde hazırladığı Çocuk ve Ergenlerde Şiddet ve Saldırganlığın Önlenmesi isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** e-posta: seda_119@hotmail.com

*** D.E.Ü-PDR Anabilim Dalı Öğretim Üyesi : e-posta:suheda.ozbenmail.com

the experimental groups. No treatment was applied to the control groups. The scale was given to both the experiment and the control groups as pretest. After the treatment to the experimental groups, a posttest was given to both the experimental and control groups. Analysis of data was carried out with repeated measurement ANOVA and Tukey tests. It was revealed that treatment groups have less total aggression scores and physical and verbal aggression scores than control groups.

Keywords: Violence, Aggression, Adolescent

GİRİŞ

Şiddet, günümüzde gerek bireysel gerekse toplumsal boyutta sıkça karşılaştığımız bir olgu haline gelmiştir. Her sabah gazete sayfalarına, her akşam TV haberlerine baktığımızda dünyada ve ülkemizde gün yok ki içeriğinde kavga, eziyet, tehdit, ölüm, dayak, terör, yaralama olmayan bir habere ya da programa rastlamak mümkün olsun. Giderek hastalık haline alan, yaygınlaşan bu olguya yönelik, şiddeti yaratan, onu besleyen nedenlere, neler yapılabileceğine ilişkin araştırmalar yapılmakta ve projeler üretilmektedir. Bu konudaki görüş ve düşünceleri, birikimleri paylaşmak ve toplumsal duyarlılığa katkı sunabilmek amacıyla birçok ulusal ya da uluslararası boyutta toplantılar, sempozyumlar, konferanslar, yapılarak disiplinlerarası bir yaklaşımla sorun ele alınmaktadır. Şiddet bu boyutlarda iken gençler arasında artan şiddet suçları da belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Dünyada ve ülkemizde ergenler arasında şiddet ve saldırganlık olaylarının hangi boyutlarda olduğunu gösteren bazı istatistikler şöyledir:

Gelişmiş ülkelerin sunduğu raporda, okul çağındaki çocukların % 25-65'inin sözel ya da fiziksel zorbalıkla karşılaşmaktadırlar. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 2002 yılında 18 yaş altı 150 milyon kız ve 73 milyon erkek çocuğunun fiziksel temas içeren cinsel şiddet ve cinsel şiddetin diğer türlerine zorlandığını tahmin etmektedir. Avrupa ve ABD'de çocuk suçlarının yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde ergenlik dönemine doğru suça karışma oranının artış gösterdiği görülmektedir. 14-17 yaşlarında suça karışma oranları artmaktadır (14 yaş % 68.4, 15 yaş % 92.1, 16 yaş % 111.6, 17 yaş 113.7). Bazı Avrupa ülkelerinde, örneğin; Avusturya'da % 64.2, Belçika'da % 43.6, Kanada % 37.3, Çek Cumhuriyeti % 27.9, Danimarka % 58.7, İngiltere % 13.6, Estonya % 50.6, Finlandiya % 33.3, Fransa % 49.1, Almanya % 60.8, Yunanistan % 18.9, Macaristan % 38.2, Polonya % 31.3, Portekiz % 39.7 oranında 13 yaş dolaylarındaki ergenlerin zorbaca eylemlere katıldığı bildirilmiştir (Birleşmiş Milletler Raporu 2006). Ülkemizde 2004 yılında İstanbul'daki okullarda suç ve şiddetin yaygınlığı ile ilgili yapılan bir araştırma sonucuna göre, son bir yıl içinde en az bir kez fiziksel kavgada bulunanlar, grubun % 50 sini oluşturmaktadır. Fiziksel

kavga sonucunda yaralananların oranı %15.4, başkasını yaralayanların oranı % 26.3 olarak bulunmuştur. Bıçak, çakı ya da benzeri kesici alet taşıyanların oranı % 22.6, ateşli silah taşıyanların oranı % 9.8, bir çeteye üye olanların oranı %10 olarak saptanmıştır. Araştırmanın çarpıcı sonuçlarından biri, ilk suç işleme, bıçak, çakı gibi kesici alet taşıma ve şiddet olayları sonucunda bir başkasını yaralama davranışlarının çoğunlukla 13–15 yaşları arasında olduğu ve 15–16 yaşlarında en yüksek seviyeye ulaştığıdır (Ögel ve arkadaşları 2004). Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü'nün rakamlarına göre 2000-2009 yılları arasında suç işleyen çocukların yaş dağılımı % 20 ile 12-15, % 80 ile 16-18 yaş aralığında yer almaktadır (Adalet Bakanlığı Adli Sicil Raporu, 2011). Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından 2006 yılında toplanan verilere göre okullarda meydana gelen şiddet ve şiddete kaynaklık eden olaylara ait sayısal veriler şöyledir: Fiziksel zarar veren şiddet % 34,2; zorbalık, tehdit, sataşma % 24,2; dedikodu, lakap takma %9,6; eşyaya ve mala zarar verme %8,9; madde kullanımı % 7,1; okula silah, kesici alet getirme % 5,7; çalma, gasp % 4,4; cinsel taciz % 2,6; ateşli silah/kesici alet ile yaralama % 2,2; çete oluşturma/katılma % 0,8; ateşli/kesici silahla öldürme %0,3 oranında bulunmuştur. Eğitim kademelerine göre şiddet, ilköğretim okullarının % 3,66'sında; ortaöğretim kurumlarının % 32,64'ünde görülmektedir (Öğülmüş 2007). Bu istatistiklerde de görüldüğü üzere, birçok ergen, çatışma çözümede en etkili yolun şiddet olduğuna inanmaktadır (Türnüklü ve Şahin 2004).

Ergenlik dönemi, şiddet davranışlarının ortaya çıkmasında risk oluşturan dönemler arasında en önemlisidir. Ergenlik döneminde yaşanan gelişimsel zorluklar nedeniyle ergenler, ilkökul çağı çocuklarına kıyasla daha sinirli ve saldırgan davranışlar gösterirler (Edmonson ve Bullock 1998). 11–14 yaşlarını kapsayan ilk ergenlik döneminde, kendi bedenlerinde hızlı fiziksel ve hormonal değişiklikler yaşayan ergenlerde duygusal patlamalarla ortaya çıkan huysuzluk davranışları ile kaygı, suçluluk, utanç, depresyon, öfke gibi sağlıklı olmayan olumsuz duygular oluşabilmektedir (Savi 2008). Bu olumsuz duygularla başa çıkamayan ergenler suç ve şiddete yönelebilmektedirler. Nitekim, cezaevlerinde suç işleyen ergenlerle yapılan bir araştırmada, araştırmaya katılan ergenlerin %96'sının ergenlik dönemi özellikleri ile ani öfke nöbetleri sonucunda suça yöneldiğini tespit edilmiştir (Alagöz 1998, Adalet Bakanlığı 2001).

Ergenlerin neden şiddet davranışlarına yöneldiğini açıklayan etkenler şöyle özetlenebilir: Ergenin yapısı, özellikleri ve yeteneklerine ilişkin etkenler; ergenin yetiştiği aile yapısının bozuk olması, aile düzensizliği ve

ana baba ile ilişkilerindeki olumsuzluklar; ergenin ve ailenin içinde yaşadığı toplumsal ortam ve yaşam koşullarının kötü ve elverişsiz olmasıdır (Attar 1994, Glueck ve Glueck 1950, Yörükoğlu 1989, Yavuzer 1986, Werthman 1970). Okul ve arkadaş ortamı da, şiddetin nedenleri arasında dikkate alınması gereken en önemli etkenlerden biridir. Ergenlik döneminde, arkadaş grupları ile etkileşim sonucu şiddet davranışı model alınır, diğerlerince de davranış teşvik edilir ve ödüllendirilir. Gençlik şiddet tanımı ve değerleri de bu etkileşim içerisinde şekillenir (Elliott 1994). Birçok öğrenci için okul, şiddete maruz kaldıkları hatta şiddetin nasıl uygulandığını öğrendikleri yer olarak düşünülmektedir. Günümüzde, şiddet olayları özellikle okullarda eğitim-öğretim çabalarını da olumsuz etkileyen bir durum haline gelmiştir. Genelde bu tür çocuklar, okullarda ya idare edilmekte ya da hastanelerin varsa psikiyatri servislerine yönlendirilmektedir. Oysaki okullar, hem şiddet ve saldırganlık gibi davranışların öğrenildiği hem de bu davranışları gösteren çocuk ve ergenlere yönelik önleme çalışmalarının yapılabileceği en önemli yerlerden biridir. Okullarda öğretmenler, riskli çocukları çok erken dönemde belirleme olanağına sahiptirler ve bu sayede erken müdahale de yapılabilir. Ayrıca okullar, programlara katılan üyelerin öğrendiği yeni davranış tarzlarını denemek için uygun yerlerdir. Özellikle, yemekhane, bahçe, sınıf gibi çeşitli ortamlarda önlemenin etkisini gözleme ve öğrencileri motive ederek etkisini sürdürmek mümkün olabilir (Tekinsav Sütçü 2008).

Yurt içinde ve yurt dışında şiddet ve saldırganlığı önleme üzerine yapılan araştırma bulguları incelendiğinde, ergenlerin öfkelerini kontrol etmede ve duygularını doğru ifade etmede zorlandıkları, kendi duygu ve düşünce yapılarının farkına varamadıkları, sorunları çözmede yetersiz kaldıkları ve bu durumlarla baş etmede çeşitli psikoeğitim gruplarına katılmanın bireylere getirdiği faydalar ve deneysel işlemlerin etkili olduğu görülmüştür (Breunlin ve ark. 2001, Cenkseven 2003, Düzgün 2006, Fesbach 1989, Farrel ve Meyer 1997, Fong 2006, Gültekin 2008, Güner 2007, Hermann ve McWhirter 2003, Johnson ve Johnson, Orpinas 1995, Karataş 2009, Öner Koruklu 1998, Pecokonis 1990, Rollin ve ark. 2003, Sipsas 2000, Tekinsav-Sütçü 2006, Uysal 2003, Yılmaz 2004, Yorgun 2007). Çocuk ve ergenler arasında giderek yaygınlaşan şiddet ve saldırganlık probleminin çözümüne yönelik imkânların sınırlılığı bu araştırmanın başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bu görüş çerçevesinde, araştırmacı tarafından hazırlanan “Çocuk ve Ergenlerde Şiddet ve Saldırganlığı Önleme Programı”nın, ilköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin saldırganlık düzeylerine etkisini incelemek amaçlanmıştır. İlköğretim ikinci kademenin son sınıfına denk gelen erinlik dönemi veya ergenlik öncesi olarak

adlandırılan (Kılıç 2007) bu gelişimsel dönemin zorluklarının saldırgan davranışlarının artmasına yol açtığı düşüncesiyle 13 yaşın şiddet ve saldırganlığı azaltmaya yönelik bir önleme programının etkililiğinin sınanması için önemli bir dönem olduğu düşünülmüştür. Bu şekilde kendilerini ifade etme biçimi olarak saldırganlığı seçen ve okullarda risk oluşturan öğrencilere, öfke yönetimi ve çatışma çözümünde etkili olabilecek becerileri kazandırmak amaçlanmıştır. Programın uygulanması sonrasında kazanılan becerilerin günlük yaşama aktarımı ile daha huzurlu bir eğitim-öğretim ortamı sağlanması bakımından önemli görülmüştür. Bu araştırmanın, saldırganlığın yaygın fakat kontrol edilmesi gereken bir değişken olmasından dolayı bu içeriği ile hem alandaki çalışmaları desteklemesi, hem de bulgularının alandaki yeni çalışmalara kaynak oluşturması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada aşağıda yer alan hipotezler sınanmıştır:

1. Deney grupları ve kontrol gruplarına katılan öğrencilerin deneysel işlem sonrasında saldırganlık toplam puanlarında deney grupları lehine istatistiksel olarak anlamlı azalmalar olacaktır.
2. Deney grupları ve kontrol gruplarına katılan öğrencilerin deneysel işlem sonrasında fiziksel saldırganlık toplam puanlarında deney grupları lehine istatistiksel olarak anlamlı azalmalar olacaktır.
3. Deney grupları ve kontrol gruplarına katılan öğrencilerin deneysel işlem sonrasında sözel saldırganlık toplam puanlarında deney grupları lehine istatistiksel olarak anlamlı azalmalar olacaktır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, öntest- son-test kontrol gruplu deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmada, bir bağımsız bir bağımlı değişken bulunmaktadır. Bağımsız değişken, ergenlerde şiddet ve saldırganlığı önleme amacıyla geliştirilen program; bağımlı değişken ise öğrencilerin saldırganlık puanıdır.

Araştırma Grubu

Araştırmada, 2009–2010 eğitim-öğretim yılında Edirne ili Merkez ilçesindeki resmi iki ilköğretim okulunun 8. sınıflarında öğrenim gören toplam 135 öğrenciye, rehberlik saatinde araştırmacı tarafından Saldırganlık Ölçeği uygulanmıştır. Bu iki ilköğretim okulunun seçilme nedeni; aynı eğitim bölgesinde yer alması, alt ve orta sosyo-ekonomik düzey ailelerin çocuklarına eğitim-öğretim vermesi, saldırganlık ve disiplin olaylarının benzer düzeyde yaşanmasıdır. Uygulama sonucunda, saldırganlık puanı yüksek ve gönül-

lü öğrencilerden 10'ar kişilik iki deney ve iki kontrol grubu oluşturulmuştur. Deney ve kontrol gruplarına 19 kız 21 erkek olmak üzere toplam 40 kişi alınmıştır. Örneklemi tanıtıcı bulgular Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Ergenlerin Demografik Özellikleri

Değişkenler		Toplam	
		n	%
Cinsiyet	Kız	19	47,5
	Erkek	21	52,5
Kardeş Sayısı	1-2 Kardeş	34	85
	3+ Kardeş	6	15
Başarı Durumu	Başarılıyım	13	32,5
	Orta düzeyde başarılıyım	27	67,5
	Başarılı değilim	0	0
Anne Öğrenim Durumu	İlkokul ve altı	21	52,5
	Ortaokul ve üstü	19	47,5
Baba Öğrenim Durumu	Ortaokul ve Altı	18	45
	Lise ve üstü	22	55
Ailenin Gelir Düzeyi	Düşük	2	5
	Orta	36	90
	Yüksek	2	5

Tablo 1'de görüldüğü gibi, araştırmaya katılan sekizinci sınıf öğrencileri, % 47,5'u kız (n=19) ve % 52,5'u erkek (n=21); % 85'i tek çocuk veya iki kardeş (n=34); % 67,5 kendini orta düzeyde başarılı gören öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin anne-baba öğrenim durumu ve gelir düzeylerine bakıldığında, öğrencilerin % 52,5'inin annesi ilkokul mezunu ve altı (n=21), % 47,5'unun annesi ise ortaokul ve üstü (n=19); öğrencilerin % 45'inin babası ortaokul ve altı (n=18), % 55'inin babası ise lise ve üstü (n= 22) olduğu görülmektedir. Öğrencilerin % 90' ailelerinin gelir düzeyinin orta olarak bildirmiştir (n=36).

Veri Toplama Araçları

Araştırmada öğrencilerin saldırıcılık düzeylerini belirlemek için ön ölçüm ve son ölçümlerinde Saldırıcılık Ölçeği kullanılmıştır.

Saldırıcılık Ölçeği: Buss ve Durke tarafından geliştirilen Düşmanlık Envanteri, 1992 yılında Buss ve Perry tarafından “Aggression Questionnaire” adı ile yeni bir öz bildirim ölçeği olarak geliştirilmiştir. Buss ve Warren tarafından 2000 yılında güncellenen ölçeğin, Can tarafından 2002 yılında Türkçe versiyonunun oluşturulması çalışması yapılmıştır. Ölçek, DSM IV ölçütlerine göre tanı almayan sağlıklı ve gönüllü 300 kişiye uygulanmıştır. 34 maddeden oluşan ölçeğin; fiziksel saldırıcılık (8 madde), sözel saldırıcılık (5 madde), öfke (8 madde), düşmanlık (7 madde) ve dolaylı saldırıcılık (6 madde) bölümlerinden oluşan 5 alt ölçeği bulunmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 34 en yüksek puan 170’dir. Saldırıcılık ölçeği toplam puanı yüksek ise, bireyin alt ölçek puanlarını incelemek gerekir (Can 2002). Ölçeğin güvenirlik incelenmesinde Cronbach Alfa Katsayısı, test tekrar test güvenirliği Pearson Çarpım Momentler Korelasyon katsayısı metodu kullanılmıştır. İç tutarlık çalışmasında Cronbach Alfa Katsayısı toplam ölçüm için $r=.913$, alt ölçekler için; fiziksel saldırıcılık $r=.83$, sözel saldırıcılık $r=.59$, öfke $r=.72$, düşmanlık $r=.74$, dolaylı saldırıcılık $r=.53$ olarak bulunmuştur. Saldırıcılık ölçeği içinde bulunan beş alt ölçeğin birbirleri ile olan korelasyonlarında $r=.54-.72$, toplam skorda $r=.74-.87$ arasında oldukça güvenilir oldukları bulunmuştur. Testin aynı gruba iki kez uygulanması sonucunda elde edilen puanlar arasında ise Pearson Çarpım Momentler Korelasyon katsayısı metodu ile ilişkisine bakılmıştır: fiziksel saldırıcılık $r=.84$, sözel saldırıcılık $r=.69$, öfke $r=.74$, Düşmanlık $r=.81$, dolaylı saldırıcılık $r=.74$, toplam skorda ise $r=.85$ olarak ileri düzeyde anlamlı bulunmuştur (Can 2002). Geçerlik çalışmasında benzer ölçekler geçerliği yöntemi kullanılmıştır. Benzer ölçekler geçerliğini sınamak için, Spielberger tarafından geliştirilen Özer tarafından Türkiye’ye uyarlanan Sürekli Öfke-Öfke Tarzı Ölçeği (Özer, 1994) kullanılmıştır. Fiziksel saldırıcılığın sürekli öfke (SÖ), içte tutulan öfke (Öİ) ve dışa yansıtılan öfke (ÖD) ile korelasyon katsayısı $r=.69$; sözel saldırıcılığın SÖ, Öİ, ÖD korelasyon katsayısı $r=.58$; öfke ile SÖ, Öİ, ÖD korelasyon katsayısı $r=.73$; düşmanlık ile SÖ, Öİ, ÖD korelasyon katsayısı $r=.55$; dolaylı saldırıcılığın SÖ, Öİ, ÖD korelasyon katsayısı $r=.56$; toplam saldırıcılık puanı ile SÖ, Öİ, ÖD korelasyon katsayısı $r=.74$ olarak bulunmuştur. Öfke kontrolü ile Saldırıcılık Ölçeği alt ölçekleri ve toplam saldırıcılık puanları arasında $r=-0.30$ negatif anlamlı bir korelasyon bulunmuştur (Can 2002).

Araştırma kapsamında ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği, araştırmacı tarafından 2008-2009 eğitim-öğretim yılında, 9-18 yaş arası 486 öğrenci üzerinde yeniden yapılmıştır. İç tutarlık güvenilirliğinde Cronbach Alfa katsayısını toplam ölçüm için “ $r=.90$ ”, alt ölçekler için ise, fiziksel saldırganlık “ $r=.85$ ”, sözel saldırganlık “ $r=.60$ ”, öfke “ $r=.71$ ”, düşmanlık “ $r=.63$ ”, dolaylı saldırganlık “ $r=.57$ ” olarak hesaplanmıştır. Toplam puanda ölçeğin Cronbach Alpha katsayısına bakıldığında ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu görülmüştür. Test tekrar test güvenilirliğinde ise bir hafta ara ile Pearson Çarpım Momentler Korelasyon katsayısı metoduyla hesaplanmış, toplamda $r=.93$, alt ölçekler için Fiziksel $r=.86$, Sözel $r=.66$, Öfke $r=.82$, Düşmanlık $r=.72$, Dolaylı Saldırganlık için ise, $r=.60$ olarak yüksek bulunmuştur. Geçerlik çalışmasında ise benzer ölçekler geçerliğini kullanmış ve Sürekli Öfke-Öfke Tarzı Ölçeği (Özer 1994) ile arasında .73 düzeyinde anlamlı bir korelasyon tespit etmiştir.

Araştırma Süreci

Deney gruplarındaki öğrenciler, 19.10.2009–04.01.2010 tarihleri arasında, haftada bir gün 75 dakika olmak üzere toplam 12 hafta süren çocuk ve ergenlerde şiddet ve saldırganlığı önleme programına devam etmişlerdir. Çocuk ve ergenlerde şiddet ve saldırganlığı önleme programının başlıca hedefleri şunlardır: Kişiler arası ilişkilerde duyguları tanıma ve ifade etme, öfke duygusunu tanıma, öfke kontrolü, öfke azaltıcı teknikleri öğrenme ve uygulama, saldırgan davranış döngüsü ile saldırganlığı azaltma, çatışma çözümü için gerekli olan etkili iletişim becerilerini kullanmaktır. Programın içeriğinde yer alan etkinliklerin hedeflenen davranışları kazandıracak nitelikte olup olmadığı ve belirlenen sürenin yeterli olup olmadığı değerlendirilebilmek için pilot uygulama yapılmıştır. Programın işleyişinde bilişsel davranışçı yaklaşım kapsamında “gevşeme eğitimi”, “rol oynama”, “senaryo canlandırma”, “beceri eğitimi”, “ev ödevleri”, “model olma”, “sözleşme”, “pekiştirme” teknikleri kullanılmıştır. Yaratıcı drama ısınma oyunlarından yararlanılmıştır. Programın eğitsel boyutuyla ilgili olarak, grup çalışması, rol oynama, senaryo canlandırma, soru-cevap, beyin fırtınası, dramatizasyon, anlatım gibi yöntem ve tekniklerden yararlanılmıştır.

Birinci oturumda, grup üyeleri ve grup lideri birbirleri ile tanışmış, grup kuralları grup üyeleri ile birlikte belirlenmiş, gruptan beklentiler konuşulmuş, programın içeriği hakkında bilgi verilmiş, gruba güven oluşturma, bal mumu duruşu etkinliği uygulanmıştır.

İkinci oturumda, duyguları tanıma ve ifade etme; üçüncü oturumda, öfke duygusunu tanıma; dördüncü oturumda, öfke kontrolü ve öfkeyi

azaltma teknikleri hakkında bilgi edinme; beşinci oturumda, öfkenin ABC basamaklarını öğrenme ve A basamağında öfkeyi tetikleyen iç ve dış etkenlerin tasvir edilmesi; altıncı oturumda, öfkenin B basamağında hatırlatıcıları öğrenme ve kendi hatırlatıcılarını oluşturma ve öz değerlendirme; yedinci oturumda, ileriye doğru düşünme tekniğini öğrenme; sekizinci oturumda, saldırgan davranış döngüsü hakkında bilgi sahibi olma; dokuzuncu oturumda, şiddete başvurmadan çatışma çözmeyi öğrenme; onuncu oturumda, çatışma çözme basamaklarından etkin dinleme ve yapıcı konuşmayı öğrenme; onbirinci oturumda, çatışma çözme basamaklarından empatik düşünme becerisi kazanma ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Onikinci oturumda ise, tüm oturumların genel bir değerlendirmesi üyeler tarafından yapılarak kendileri ile ilgili gelişimleri ve değişiklikleri paylaşımları istenmiş, üyeler saldırganlık ve şiddet içeren duygu ve düşüncelerle vedalaşarak oturum sonlandırılmıştır.

Kontrol grubu ile hiçbir çalışma yapılmamıştır. Deneysel işlemin bitiminden sonra deney ve kontrol gruplarına Saldırganlık Ölçeği tekrar uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmadan elde edilen veriler SPSS 15.0 istatistik programında analiz edilmiştir. Araştırmada parametrik testlerin uygulanıp uygulanamayacağına ilişkin bilgi alabilmek için verilere Levene testi uygulanmış ve grupların saldırganlık toplam ve tüm alt ölçek puanlarında homojen olduğu tespit edilmiştir (Saldırganlık toplam için $F=.940$, fiziksel saldırganlık için $F=1.409$, sözel saldırganlık için $F=1.459$, öfke için $F=.192$, düşmanlık için $F=2.325$, dolaylı saldırganlık için $F=2.001$, $p>.05$). Deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin, Saldırganlık ölçeği toplam ve alt ölçekler öntest puanları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi yapılmış ve anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>.05$). Bu sonuca göre, bağımlı değişken bakımından grupların, deneysel işleme başlamadan önce birbirine denk olduğu söylenebilir. Parametrik testlerin uygulanmasına ilişkin gerekli varsayımlar sağlandıktan sonra araştırmadaki verilerin analizi için tekrarlı ölçümler için iki yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda gruplar arasında çıkan farkın hangi gruptan kaynaklandığı ise Tukey HSD çoklu karşılaştırma testi ile incelenmiştir. Sonuçların yorumlanmasında en az $p<.05$ düzeyinde anlamlılık dikkate alınmıştır.

BULGULAR**Araştırmanın birinci hipotezine ilişkin bulgular:**

Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin Saldırganlık ölçeği saldırganlık toplam puanlarının aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2.Deney ve Kontrol Grupları Saldırganlık Toplam Puanları Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Gruplar	Ön Ölçüm			Son Ölçüm		
	<i>n</i>	\bar{x}	ss	<i>n</i>	\bar{x}	ss
1.Deney grubu	10	119,60	10,41	10	111,90	13,99
1.Kontrol grubu	10	119,80	10,54	10	119,50	11,10
2.Deney grubu	10	120,50	8,98	10	107,00	12,20
2.Kontrol grubu	10	120,50	5,78	10	122,40	7,95
Toplam	40	120,10	8,78	40	115,20	12,67

Tablo 2’ye göre, 1.deney grubunun saldırganlık toplam son ölçüm puan ortalaması (111,90), 1.kontrol grubunun son ölçüm puan ortalamasından (119,50); 2.deney grubunun saldırganlık toplam son ölçüm puan ortalaması (107,00), 2.kontrol grubunun son ölçüm puan ortalamasından (122,40) düşüktür. Gözlenen bu farkların anlamlı olup olmadığını test etmek için tekrarlı ölçümler için iki faktörlü varyans analizi uygulanmış, elde edilen sonuçlar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Deney ve Kontrol Grupları Ön Ölçüm ve Son Ölçüm Puanlarına Göre Tekrarlı Ölçümler İçin İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Karelerin Toplamı	sd	Karelerin Ortalaması	F	Wilks' Λ	<i>p</i>	Eta kare η^2
Deneklerarası	7502.200	39					
Grup (Deney/Kontrol)	745,200	3	248,400	1,323		,282	,099
Hata	6757,000	36	187,694				
Denekleriçi	2250.000	40					
Ölçüm (Öntest/Sontest)	480,200	1	480,200	16,885	,681	,000*	,319
Ölçüm* Grup (Deney/Kontrol)	746,000	3	248,667	8,744	,578	,000*	,422
Hata(Ölçüm)	1023,800	36	28,439				
Toplam	9752.200	79					

**p*<.05

**Çocuk ve Ergenlerde Şiddet ve Saldırganlığı Önleme Programının Ergenlerin 147
Saldırganlık Düzeyini Azaltmadaki Etkisi**

Tablo 3'e göre, öğrencilerin saldırganlık toplam puanlarında, grup temel etkisi ($F_{3-36} = 1.323, p > .05$) istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Ölçüm temel etkisi ($F_{1-36} = 16.885, p < .05$) ise istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Deneysel işlemin etkisinin görülebileceği ölçüm ve grup ortak etkisi, saldırganlık toplam puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklı bulunmuştur ($F_{3-36} = 8.744, p < .05$). Başka bir deyişle, yapılan deneysel işlem deney grubu lehine anlamlı bir fark meydana getirmiştir. Bu bulgu, araştırmanın birinci hipotezindeki saldırganlık toplam puanlarında deney grupları lehine azalmayı desteklemektedir. Saldırganlık toplam puanlarında gözlenen farkın yaklaşık % 42'si deneysel işlem tarafından açıklanabilmektedir ($\eta^2 = .42$). Farkın hangi gruplardan kaynaklandığı Tukey testi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Saldırganlık Toplam Puanına Göre Gruplar Arası Farkın Kaynağı için Tukey Testi Sonuçları

(I) Grup	(J) Grup	Ortalamalar farkı	Standart Hata	p
1.D.G	1.D.G	-5,80000	3,38	,329
	1.K.G	9,60000	3,38	,035*
	2.K.G	7,40000	3,38	,144
1.K.G	1.D.G	-9,60000	3,38	,035*
	2.D.G	-15,40000	3,38	,000*
	2.K.G	-2,20000	3,38	,914
2.D.G	1.D.G	5,80000	3,38	,329
	1.K.G	15,40000	3,38	,000*
	2.K.G	13,20000	3,38	,002*
2.K.G	1.D.G	-7,40000	3,38	,144
	2.D.G	-13,20000	3,38	,002*
	1.K.G	2,20000	3,38	,914

* $p < .05$ D.G: Deney Grubu K.G: Kontrol Grubu

Tablo 4'e göre, 1. deney grubu ile 1. kontrol grubu arasında deney grubu lehine anlamlı bir fark görülmektedir ($p < .05$). 2. deney grubu ile 1. kontrol grubu ve 2. kontrol grubu arasında 2. deney grubu lehine anlamlı bir fark görülmektedir ($p < .05$).

Araştırmanın ikinci hipotezine ilişkin bulgular:

Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin Saldırganlık ölçeği alt ölçeklerinden fiziksel saldırganlık puanlarının aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5.Deney ve Kontrol Grupları Fiziksel Saldırganlık Puanları Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Gruplar	Ön Ölçüm			Son Ölçüm		
	n	\bar{x}	ss	n	\bar{x}	ss
1.Deney grubu	10	29,70	5,12	10	26,40	6,75
1.Kontrol grubu	10	29,60	4,30	10	30,50	3,72
2.Deney grubu	10	30,60	6,70	10	25,20	7,47
2.Kontrol grubu	10	30,30	3,13	10	30,40	2,91
Toplam	40	30,05	4,81	40	28,12	5,85

Tablo 5’e göre, 1.deney grubunun fiziksel saldırganlık son ölçüm puan ortalaması (26.40), 1.kontrol grubunun son ölçüm puan ortalamasından (30.50); 2.deney grubunun fiziksel saldırganlık son ölçüm puan ortalaması (25.20), 2.kontrol grubunun son ölçüm puan ortalamasından (30.40) düşüktür. Gözlenen bu farkların anlamlı olup olmadığını test etmek için tekrarlı ölçümler için iki faktörlü varyans analizi uygulanmış, elde edilen sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Deney ve Kontrol Grupları Ön Ölçüm ve Son Ölçüm Puanlarına Göre Tekrarlı Ölçümler İçin İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	Wilks' Λ	p	Kısmi η^2
Deneklerarası	1740,887	39					
Grup (Deney/Kontrol)	100,137	3	33,379	,732		,540	,058
Hata	1640,750	36	45,576				
Denekleriçi	571,499	40					
Ölçüm (Öntest/Sontest)	74,112	1	74,112	7,267	,832	,011*	,168
Ölçüm* Grup (Deney/Kontrol)	130,237	3	43,412	4,257	,738	,011*	,262
Hata(Ölçüm)	367,150	36	10,199				
Toplam	2312,386	79					

*p<.05

**Çocuk ve Ergenlerde Şiddet ve Saldırganlığı Önleme Programının Ergenlerin 149
Saldırganlık Düzeyini Azaltmadaki Etkisi**

Tablo 6'ya göre, fiziksel saldırganlık puanlarında, grup temel etkisi ($F_{3-36} = .732, p > .05$) istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Ölçüm temel etkisi ($F_{1-36} = 7.267, p < .05$) ise istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Deneysel işlemin etkisinin görülebileceği ölçüm ve grup ortak etkisi, saldırganlık toplam puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklı bulunmuştur ($F_{3-36} = 4.257, p < .05$). Başka bir deyişle, yapılan deneysel işlem deney grubu lehine anlamlı bir fark meydana getirmiştir. Bu bulgu, araştırmanın ikinci hipotezindeki fiziksel saldırganlık puanlarında deney grupları lehine azalmayı desteklemektedir. Fiziksel saldırganlık puanlarında gözlenen farkın yaklaşık % 26'sı deneysel işlem tarafından açıklanabilmektedir ($\eta^2 = .26$). Farkın hangi gruplardan kaynaklandığı Tukey testi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Saldırganlık Toplam Puanına Göre Gruplar Arası Farkın Kaynağı için Tukey Testi Sonuçları

(I) Grup	(J) Grup	Ortalamalar farkı	Standart Hata	p
1.D.G	1.D.G	-2,10000	2,02	,727
	1.K.G	3,40000	2,02	,347
	2.K.G	4,20000	2,02	,179
1.K.G	1.D.G	-3,40000	2,02	,347
	2.D.G	-5,50000	2,02	,047*
	2.K.G	,80000	2,02	,979
2.D.G	1.D.G	2,10000	2,02	,727
	1.K.G	5,50000	2,02	,047*
	2.K.G	6,30000	2,02	,018*
2.K.G	1.D.G	-4,20000	2,02	,179
	2.D.G	-6,30000	2,02	,018*
	1.K.G	-,80000	2,02	,979

* $p < .05$ D.G: Deney Grubu K.G: Kontrol Grubu

Tablo 7'ye göre, 2. deney grubu ile 1. kontrol grubu ve 2. kontrol grubu arasında 2. deney grubu lehine anlamlı bir fark görülmektedir ($p < .05$).

Araştırmanın üçüncü hipotezine ilişkin bulgular:

Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin Saldırganlık ölçeği alt ölçeklerinden sözel saldırganlık puanlarının aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Deney ve Kontrol Grupları Sözel Saldırganlık Puanları Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Gruplar	Ön Ölçüm			Son Ölçüm		
	<i>n</i>	\bar{x}	ss	<i>n</i>	\bar{x}	ss
1.Deney grubu	10	18,00	3,68	10	17,25	2,78
1.Kontrol grubu	10	16,30	2,58	10	15,20	3,74
2.Deney grubu	10	17,60	2,55	10	16,20	3,05
2.Kontrol grubu	10	17,10	2,23	10	15,90	3,11
Toplam	40	17,25	2,78	40	17,90	2,56

Tablo 8'e göre, 1.deney grubunun sözel saldırganlık son ölçüm puan ortalaması (17.25), 1.kontrol grubunun son ölçüm puan ortalamasından (15.20) düşüktür. Gözlenen bu farkların anlamlı olup olmadığını test etmek için tekrarlı ölçümler için iki faktörlü varyans analizi uygulanmış, elde edilen sonuçlar Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Deney ve Kontrol Grupları Ön Ölçüm ve Son Ölçüm Puanlarına Göre Tekrarlı Ölçümler İçin İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	Wilks' Λ	<i>p</i>	Kısmi η^2
Deneklerarası	505,950	39					
Grup (Deney/Kontrol)	16,650	3	5,550	,408		,748	,033
Hata	489,300	36	13,592				
Denekleriçi	208,000	40					
Ölçüm (Öntest/Sontest)	18,050	1	18,050	4,300	,893	,045*	,107
Ölçüm* Grup (Deney/Kontrol)	38,850	3	12,950	3.085	,795	,039*	,205
Hata(Ölçüm)	151,100	36	4,197				
Toplam	713,950	79					

* $p < .05$

Tablo 9'a göre, sözel saldırganlık puanlarında, grup temel etkisi ($F_{3-36} = .408$, $p > .05$) istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Ölçüm temel etkisi ($F_{1-36} = 4.300$, $p < .05$) ise istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Deneysel işlemin etkisinin görülebileceği ölçüm ve grup ortak etkisi, saldırganlık toplam puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklı bulunmuştur ($F_{3-36} = 3.085$, $p < .05$). Başka bir deyişle, yapılan deneysel işlem deney grubu lehine anlamlı bir fark meydana getirmiştir. Bu bulgu,

araştırmanın üçüncü hipotezindeki sözel saldırganlık puanlarında deney grupları lehine azalmayı desteklemektedir. Sözel saldırganlık puanlarında gözlenen farkın yaklaşık % 21'i deneysel işlem tarafından açıklanabilmektedir ($\eta^2=.21$). Farkın hangi gruplardan kaynaklandığı Tukey testi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Saldırganlık Toplam Puanına Göre Gruplar Arası Farkın Kaynağı için Tukey Testi Sonuçları

(I) Grup	(J) Grup	Ortalamalar farkı	Standart Hata	p
1.D.G	1.D.G	1,10000	1,30	,831
	1.K.G	3,60000	1,30	,041*
	2.K.G	2,70000	1,30	,178
1.K.G	1.D.G	-3,60000	1,30	,041*
	2.D.G	-2,50000	1,30	,234
	2.K.G	,90000	1,30	,898
2.D.G	1.D.G	-1,10000	1,30	,831
	1.K.G	2,50000	1,30	,234
	2.K.G	1,60000	1,30	,609
2.K.G	1.D.G	-2,70000	1,30	,178
	2.D.G	-1,60000	1,30	,609
	1.K.G	,90000	1,30	,898

*p<.05 D.G: Deney Grubu K.G:Kontrol Grubu

Tablo 10'a göre, 1. deney grubu ile 1. kontrol grubu arasında 1. deney grubu lehine anlamlı bir fark görülmektedir (p<.05).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada elde edilen bulgular, "Çocuk ve Ergenlerde Şiddet ve Saldırganlığı Önleme Programı"nın ilköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin saldırganlık puanlarını azaltmada etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmada hipotezler, deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin saldırganlık toplam puan, fiziksel saldırganlık ve sözel saldırganlık ön ölçüm ve son ölçüm puanları arasında deney grupları lehine istatistiksel olarak anlamlı azalmalar olacağı şeklinde kurulmuştur. Bu hipotezler, bilişsel davranışçı yaklaşım ile yapılan çocuk ve ergenlerde şiddet ve saldırganlığı önleme programı ile öğrencilerin öfkelerini daha sağlıklı ifade etmeleri ve çatışma çözme becerisi kazanmaları yoluyla saldırgan davranışlarının azalacağı beklentisiyle oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda, saldırganlık

toplam, fiziksel ve sözel alt ölçek puanlarında bu beklentinin doğrulandığı görülmektedir. Alan yazında yer alan diğer çalışmalarda (Breunlin ve arkadaşları 2001, Cenkseven 2003, Deffenbacher ve arkadaşları 1996, Farrell ve Meyer 1997, Fung 2004, Grossman ve arkadaşları 1997, Güner 2007, Goldenstein ve Glick 1998, Herrmann ve McWhirter 2003, Karataş 2009, Kellner ve Bry 1999, Öner Koruklu 1998, Tekinsav-Sütçü 2006, Uysal 2003, Yavuzer 2009), saldırganlık ve şiddeti önleme amacıyla geliştirilen çeşitli psiko-eğitim ve grup rehberliği programlarının saldırganlığı azaltmadaki etkililiği deneysel olarak sınanmış ve saldırganlığı azaltmada etkili oldukları tespit edilmiştir. Bu çalışmaların sonuçları araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir. Bu çalışmaların aksine, Gültekin (2008) ilköğretim ikinci kademe (6, 7, 8. sınıf) öğrencilerinin saldırganlık ve öfke düzeylerini azaltmak amacıyla uyguladığı Saldırganlık ve Öfkeyi Azaltma Programı (SÖAP) sonrasında, programa katılan deney grubu öğrencilerinin saldırganlık ve sürekli öfke düzeylerinde anlamlı bir azalmaya rastlamamıştır. Yorgun (2007), uyguladığı “Şiddetle Başetme Eğitimi” programı sonrasında yaptığı analizlerin sonucunda anlamlı bir farklılaşmaya rastlamamış, eğitim programının öğrencilerin şiddet davranışlarını azaltmada ve öfke kontrollerini arttırmada etkili bir yöntem olmadığını göstermiştir. Bu çalışmalar, araştırmanın bulguları ile çelişmektedir. Bu çalışmada, uygulanan “Çocuk ve Ergenlerde Şiddet ve Saldırganlığı Önleme Programı”nın saldırganlık puanlarını azaltmada etkili olmasının nedeni şöyle açıklanabilir. Öfke, herkesin yaşayabileceği normal bir duygu olmasına rağmen, öfkenin ifade edilme tarzı ve yönetimi bireyden bireye değişir. Öfkeli olduklarında bazı insanlar, sözel ya da fiziksel saldırganlık sergilemektedirler. Dolayısıyla, öğrencilere öfke yönetimini ve çatışma çözme yöntemlerini öğretmek saldırganlığı azaltmak mümkün olabilir. Ayrıca deney gruplarındaki öğrencilerin grup çalışmalarına gösterdikleri ilgi, istek ve devamlılık deneysel işlemin etkili olmasında önemli bir etken olmuş olabilir.

Bu çalışmada, kısa süreli ve sadece öğrenciye yönelik okul temelli bir programın etkililiği sınanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre yeni yapılacak araştırmalarda, izleme çalışması ile programın uzun süreli etkisine bakılması, farklı yaş gruplarında saldırganlık üzerinde programın etkisine bakılması önerilmektedir. Ayrıca program, aileye yönelik ve eğitimcilere yönelik hazırlanan başka bir program ile bütünleştirilerek kullanılıp saldırganlık üzerindeki etkisine bakılabilir. Alanda çalışan psikolojik danışmanlara, okullarda veya çalıştıkları kurumlarda kullanabilsinler diye hizmet içi eğitimlerle programda yer alan etkinlikler öğretilir.

**Çocuk ve Ergenlerde Şiddet ve Saldırğanlığı Önleme Programının Ergenlerin 153
Saldırğanlık Düzeyini Azaltmadaki Etkisi**

KAYNAKÇA

- Adalet Bakanlığı İstatistikleri, (2001). Suç ve Adalet
(http://www.tuik.gov.tr/rip/temalar/2_10_3.pdf)
- Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü. <http://www.adlisicil.adalet.gov.tr>
- Alagöz, N. (1998). Kasten Adam Öldürme Suçuna Yönelmiş Ergenler ile Suça Suça Yönelmiş Ergenlerin Benlik Saygılarının Karşılaştırılması. İstanbul Üniversitesi. Adli Tıp Enstitüsü.
- Attar, H. (1994). **Eğitim ve Çocuk Suçluluđu**. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları-76
- Birleşmiş Milletler Raporu (2006). http://portal.ted.org.tr/yayinlar/Okullarda_Siddet.pdf
- Breunlin, D.C., Cimmarusti, R.A., Bryant-Edwards, T.L. ve Hetherington, J.S.(2002). Conflict resolution training as an alternative to suspension for violent behavior. **Journal of Educational Research**, 95(6), 349-357
- Can, S. (2002). "Aggression Questionnaire" Adlı Ölçeğin Türk Popülasyonunda Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi.GATA Haydarpaşa Eğitim Hastanesi.
- Cenkseven, F. (2003). Öfke yönetimi becerileri programının ergenlerin öfke ve saldırğanlık düzeylerine etkisi. **Eğitim Bilimleri ve Uygulama**, 2(2): 153-167.
- Deffenbacher, J.L., Rebekah S. Lynch, Eugene R., Oetting, C. C. Kemper (1996). Anger reduction in early adolescents. **Journal Of Counseling Psychology**, 43, 2: 149-157.
- Düzgün, E., Alibeyođlu, M.C. ve Orhan, F. (2006). **1.Şiddet ve Okul: Okul ve Çevresinde Çocuđa Yönelik Şiddet ve Almabilecek Tedbirler**. Uluslar arası Katılımlı Sempozyum. Bildiri Özetleri. 28-31 Mart 2006, İstanbul.
- Edmondson, H. ve Bullock, L. (1998). Youth with aggressive and violent behaviors: pieces of a puzzle, **Preventing School Failure**, 42(3): 135-141.
- Elliott S. D. (1994). **Youth Violence: An Overview' Center for the Study and Prevention of Violence**. The Aspen Institute's Children's Policy Forum Children and Violence Conference.sf:1-9.
- Farrell, A.D.ve Meyer, A.L. (1997). The effectiveness of a school-based curriculum for reducing violence among urban sixth grade students. **American Journal of Public Health**, 87(6), 979-984
- Feshbach, N. (1989). Empathy training and prosocial behavior. In J. Groebel and R. Hinde (Eds.), **Aggression and war: Their biological and social bases**. p.101-111. UK:Cambridge University Press.
- Fong, J. (2006). Psychodrama as a preventive measure: teenage girls confronting violence. **Journal of Group Psychotherapy, Psychodrama & Sociometry**, 59(3), 99-108.
- Fung, L.A. (2004). Anger Coping Training (ACT) Program with Physically Aggressive Children: A Treatment Outcome Study. PhD Manuscript, University of Hong Kong. (<http://sunzi1.lib.hku.hk/hkuto/record/B29869882>)
- Glueck, S. ve Glueck, E.(1950). **Unraveling Juvenile Delinquency**. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Goldstein, A., Glick, B., Gibbs, C.J. (1998). **Aggression Replacement Training Revised Edition**. USA: Research Pres.

- Grossman, D.C., Neckerman, M.J.ve Koepsell, T.D. (1997). Effectiveness of a violence prevention curriculum among children in elementary school: A randomized controlled trial. **The Journal of the American Medical Association**, 227, 1605-1611.
- Gültekin, F. (2008). Saldırganlık Ve Öfkeyi Azaltma Programı'nın İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Saldırganlık ve Öfke Düzeyleri Üzerindeki Etkisi Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Güner, İ. (2007). Çatışma Çözme Becerilerini Geliştirmeye Yönelik Grup Rehberliğinin Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Ve Problem Çözme Becerileri Üzerine Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Herrmann, D.S. ve McWhirter, J.J. (2003). Anger and aggression management in young adolescents; an experimental validation of the SCARE program. **Education and Treatment of Children**, 26 (3), 273-302
- Johnson, D.W, Johnson, R., Dudley, B., Ward, M. ve Magnuson, D. (1995). The Impact of Peer Mediation Training on the Management of School and Home Conflicts.. **Journal of American Educational Research**, (32),4: 829-844.
- Karataş, Z., Gökçakan Z. (2009). Psikodrama Teknikleri Kullanılarak Yapılan Grup Uygulamalarının Ergenlerde Saldırganlığı Azaltmadaki Etkisinin İncelenmesi.**Türk Psikiyatri Dergisi**, 1-10.
- Kellner, M.H. ve Bry, B.H. (1999). The effects of anger management groups in a day school for emotionally disturbed adolescents. **Adolescence**, 34(136), 645-651.
- Kılıç, M. (2007). **Davranış ve Tutumları Açısından Erinlik Döneminin Değerlendirilmesi**. 9.Ulusal Pdr Kongresi, İzmir Orpinas, P., Parcel, G.S., Mcalister, A. ve Frankowski, R. (1995). Violence prevention in middle schools: A pilot evaluation. **Journal of Adolescent Health**, 17, 360-371.
- Ögel, K.(2004). **İstanbul'daki Okullarda Şuç ve Şiddetin Yaygınlığı**. 1.Şiddet ve Okul Sempozyumu.28-31 Mart 2006. s.70 73.İstanbul.
- Öğülmüş, S. (2007). **Okullarda Şiddet ve Önlenmesi**. 9.Ulusal PDR Kongresi. (17-19 Ekim 2007). Çeşme-İzmir Öner Koruklu, N. (1998). Arabuluculuk eğitiminin bir grup ilköğretim düzeyindeki öğrencinin çatışma davranışına etkisinin incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Özer, A.K. (1994). Sürekli Öfke (SL-Öfke) ve Öfke İfade Tarzı (Öfke-Tarz) Ölçekleri Ön Çalışması. **Türk Psikoloji Dergisi**, 9(13), 26-35.
- Pecukonis, V. E. (1990). A cognitive/affective empathy training program as a function of ego de 41. velopment in aggressive adolescent females. **Adolescence Spring**, 25(97), 59–76.
- Rollin S., A., Ulrey-Kaiser C., Potts I., ve Creason A. H. (2003). A school-based violence prevention model for at risk eighth grade youth. **Psychology in the School**, 40(4), 403-416.
- Savi, F. (2008).12-15 Yaş Arası İlköğretim Öğrencilerinin Davranış Sorunları ile Aile İşlevleri ve Ana-Baba Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Sipsas, H. A. (2000). Student created aggression replacement education program: a cross-generational application. Doctoral Dissertation. Arizona State University.
- Tekinsav Sütçü, S. (2006). Ergenlerde Öfke Ve Saldırganlığı Azaltmaya Yönelik Bilişsel Davranışçı Bir Müdahale Programının Etkililiğinin Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çocuk ve Ergenlerde Şiddet ve Saldırganlığı Önleme Programının Ergenlerin Saldırganlık Düzeyini Azaltmadaki Etkisi 155

- Türnüklü, A. ve Şahin, İ. (2004). 13-14 Yaş Grubu Öğrencilerin Çatışma Çözüm Stratejilerinin İncelenmesi. **Türk Psikoloji Yazıları**, 7, (13), 45-61.
- Uysal, A. (2003). Şiddet Karşıtı Programlı Eğitimin Öğrencilerin Çatışma Çözüm Şiddete Eğilim Ve Şiddet Davranışlarına Yansımaları. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü
- Werthman, C. (1970). "The function of social definitions in the development of delinquent careers." **Crime in the City**. Ed.Daniel Glaser. New York: Harper and Row.
- Yavuzer, H. (1986). **Çocuk ve Suç**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yılmaz, N. (2004). Öfke İle Başa Çıkma Eğitiminin ve Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Öfke İle Başa Çıkabilmeleri Üzerindeki Etkileri, Yayımlanmamış Doktora Tezi Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yorgun, A. (2007). Şiddetle Başetme Eğitiminin Lise Öğrencilerinin Şiddet Davranışları ve Öfke Kontrollerine Etkisi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yörükoğlu, A. (1989). **Çocuk ve Ruh Sağlığı**. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.
- Yavuzer, Y.; Gündoğdu, R. ve Dikici, A.(2009).Teachers' Perception about school violence in one Turkish city. **Journal of School Violence**, 8 (1): 29-41.

